

Vilde Johansen

Arkeologiske Innsikter i Smertefull Kulturarv

Utforskning av Trondenes fort og fangeleir

Bacheloroppgave i Arkeologi

Veileder: Marek E. Jasinski

April 2024

Vilde Johansen

Arkeologiske Innsikter i Smertefull Kulturarv

Utforskning av Trondenes fort og fangeleir

Bacheloroppgave i Arkeologi
Veileder: Marek E. Jasinski
April 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

Figurliste:	2
Abstract	5
1.0 Introduksjon	7
2.0 Forskningshistorie.....	7
3.0 Definisjoner.....	9
3.1 Kulturarv	9
3.2 Negativ kulturarv.....	10
3.3 Smertefull kulturarv	10
4.0 Metode	11
5.0 Empiri	11
6.0 Casestudie: Trondenes fort og fangeleir	13
6.1 Trondenes Fort: historisk bakgrunn for Batterie Trondenes	13
6.2 Trondenes fangeleir: historisk bakgrunn og overgang til etterkrigstiden	14
6.3 Gjenreisningsbyen // Finnmarksbyen.....	15
7.0 Kontekstuell analyse	17
7.1 Primærkilder som kilde til smertefull kulturarv	17
7.1.1 Trondenes russefangeleir	17
7.1.2 Trondenes fort.....	20
7.2 Arkeologiske materialer som kilde til smertefull kulturarv	18
7.2.1 Rester av bygningsmasse.....	19
7.2.2 Samtidsarkeologiske kilder av fortet	21
.....	22
.....	22
8.0 Smertefulle kulturarv i lys av den mørke historien på Trondenes	23
8.1 Konfliktlandskapet i dag	26
9.0 Konklusjon.....	27
10.0 Litteraturliste.....	28

Figurliste:

Figur 1: Wehrmacht. (1943). *Flyfoto av området rundt Trondeneskirken og Folkehøgskolen*[Flyfoto]. Digitalt Museum. Sør-Troms Museum. <https://digitaltmuseum.no/011015080204/flyfoto-av-området-rundt-trondeneskirken-og-folkehogskolen>

Figur 2: Ukjent fotograf. (1945). *Krigsfangekirkegården og fangeleiren på Trondenes*[Fotografi]. Digitalt Museum. Sør-Troms Museum. <https://digitaltmuseum.no/011015087360/krigsfangekirkegarden-og-fangeleiren-pa-trondenes>

Figur 3: Olsson, J. E. (1945). *Fra avdukingen av minnesmerket over russefangeleiren som døde på Trondenes. Vi ser noe av leiren i bakgrunnen*[Fotografi]. Digitalt Museum. Sør-Troms Museum. <https://digitaltmuseum.no/021018590280/fra-avdukingen-av-minnesmerket-over-russefangene-som-dode-pa-trondenes>

Figur 4: Ukjent fotograf, Reprofotograf: Berthung, J. A. H. Harstad Tidene (1946, 4. juli). *Russefangeleiren på Trondenes brennes ned*[Fotografi]. Digitalt Museum. Sør-Troms Museum. <https://digitaltmuseum.no/021015445381/russefangeleiren-pa-trondenes-brennes-ned>

Figur 5: Ukjent fotograf, Reprofotograf: Berthung, J. Harstad Tidene (1944, 17. april). *En av «Adolfkanonene» avfyres*[Fotografi]. Digitalt Museum. Sør-Troms Museum. <https://digitaltmuseum.no/021017308434/en-av-adolfkanonene-avfyres>

Figur 6: Hagland, Ø. (u.å). *Trondenes fort*[Fotografi]. Riksantikvaren. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 7: Fredningskart Trondenes fort. Riksantikvaren. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 8: Kart over strukturer oppmålt i felt. Hentet fra: Narmo, L. E. (2013). «Russefangeleiren» på Trondenes Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning. Narmo Arkeologitjenester, s. 38.

Figur 9: Hovind, G. Hovind Kulturminneforvaltning (u.å). *Fundamentet til vaktårnet Id 21*[Fotografi]. Hentet fra: Narmo, L. E. (2013). «Russefangeleiren» på Trondenes Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning. Narmo Arkeologitjenester, s. 65.

Figur 10: Hovind, G. Hovind Kulturminneforvaltning (u.å). *Brakke Id 12 eksempel på ringmur av stein fuget med betong*[Fotografi]. Hentet fra: Narmo, L. E. (2013). «Russefangeleiren» på Trondenes Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning. Narmo Arkeologitjenester, s. 43.

Figur 11: Hovind, G. Hovind Kulturminneforvaltning (u.å). *Sørvestre gavlvegg i 'Russekirka' Id 49*[Fotografi]. Hentet fra: Narmo, L. E. (2013). «Russefangeleiren» på Trondenes Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning. Narmo Arkeologitjenester, s. 73.

Figur 12: Ukjent fotograf (u.å). *Luftvernstilling 88 mm med kanon*[Fotografi]. Riksantikvaren. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 13: Hagland, Ø. (u.å). *Kanonstilling på Trondenes fort*[Fotografi]. Riksantikvaren. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 14: Ukjent fotograf (u.å). *KUSY: Skytestilling, norskutviklet etter andre verdenskrig, (u.å), av ukjent fotograf, hentet fra Riksantikvaren*[Fotografi]. Riksantikvaren. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Sammendrag

I kjølvannet av det brutale forsøket på å utslette det jødiske folk, var det også andre ofre, blant annet sovjetiske krigsfanger. Over 3 millioner russiske krigsfanger var ofre for den tyske krigføringen under andre verdenskrig (Fergus Murray, 2019), hvorav rundt 13 000, av de 100 000 som ble sendt til Norge, omkom her til lands (Floer, 2006, s. 46). Trondenes var for mange deres siste destinasjon, og er regnet som en av de verste fangeleirene i Norge (Elvemo, 2013, s. 97). Gjennom en arkeologisk tilnærming på Trondenes fort og fangeleir, retter man søkelyset på hvordan denne skjulte historien trenger igjennom jordlagene som en del av det kollektive minnet om den smertefulle historien.

Abstract

In the aftermath of the brutal attempt to annihilate the Jewish people, there were also other victims, including Soviet prisoners of war. Over 3 million Russian POW were victims of the German warfare during the Second World War (Fergus Murray, 2019), of which around 13,000, of the 100,000 who were sent to Norway, also died here (Floer, 2006, p. 46). For many, Trondenes was their last destination, and is considered one of the worst prison camps to exist in Norway (Elvemo, 2013, p. 97). Trondenes Fort and prison camp, can through an archaeological approach shed light on how the history penetrates through the soil layers, as a part of the collective memory of the painful history.

1.0 Introduksjon

Det fredfulle landskapet Trondenes, ligger som et teppe over handlingene fra andre verdenskrig, samtidig som det vitner om de komplekse sidene ved den smertefulle historien som en gang rammet samfunnet. Trondenes er mer enn et historisk landskap, hvorav det bærer på minner fra en hverdag preget av krig, sult og fysisk og psykisk terror. I denne blandingen av stillheten fra naturen og krigens dramatiske historie, skal vi utforske hvordan arkeologen spiller en rolle i å avdekke historien som samfunnet forbinder med smertefull kulturarv.

Arkeologiske metoder er ikke bare redskaper for å avdekke fortidens historier, men broer som knytter sammen det som en gang var med det som er nå. Ved å undersøke arkeologiske materialfunn, vil vi kunne få en dypere innsikt i dagens forståelse av smertefull historie og på hvilken måte de former vår kollektive bevissthet. Samtidig som den komplekse historien på Trondenes ligger under jorden, er arkeologien med på å få den på overflaten og avdekke den i et forsøk på å forstå vår felles historie.

En annen måte å avdekke historien som har foregått på Trondenes er gjennom flyfoto og fotografier fra andre verdenskrig. Fotoer fra denne tiden er en viktig primærkilde som viser til det som historien tolkes og fortelles ut ifra. De kan fortelle oss de tingene som har hendt der som kanskje ikke lenger finnes i jordlagene den dag i dag. Disse fotoene er tilgjengelige på Digitale Museum på nett.

Ved å studere samtidsarkeologisk kildemateriale som foto, rester av bygningsfundamenter etter fortet og fangeleiren på Trondenes, sammen med nedskrevne kilder, vil denne vinklingen gi et nyansert bilde og en bredere forståelse av den smertefulle historien som har utspilt seg på Trondenes. Gjennom denne tilnærmingen vil problemstillingen for denne oppgaven være: Hvordan kan arkeologisk kildemateriale fra Trondenes fort og fangeleir bidra til en mer omfattende forståelse av den smertefulle kulturarven, og hvordan påvirker dette forvaltningen og formidlingen av konfliktlandskapet?

2.0 Forskningshistorie

Smertefull kulturarv er et resultat av den kulturarven som er knyttet til det vonde og ubehagelige. Begrepet har fått sin tilvekst innad samtidsarkeologi, som er studiet av materiell kultur og menneskelig aktivitet i den nære fortiden (Burström, 2013, s. 9). Smertefull kulturarv

er sterkt knyttet til konflikt arkeologi hvor man søker etter å forstå konsekvensene av voldelige konflikter og hvordan mennesker er blitt påvirket derav, gjennom materiell kultur og kulturarv. Å bedre kunne forstå ettervirkninger og minnene etter krig, politiske konflikter, folkemord og undertrykkelse kan ved hjelp av arkeologiske metoder kontekstualisere minnene som står igjen. (Mytum, 2015, s. 7-8)

Konflikt arkeologi ble først sett på som helt og holdent knyttet til det militære, med fokus på ødelagte strukturer, massegraver, slagmarker og vrak av fartøyer, sett sammen med minnesmerker over omkomne. Det er ikke før de seneste årene man har tatt høyde for at det kan handle om så mye mer. Konflikt arkeologi kan bli sett i tilknytninger til kontekster som handler om selve kampen, eller i det øyeblikket uretten forekommer. (Mytum, 2015, s. 8)

Siden 1990 har det dukket opp en rekke begreper knyttet til negative tilknytninger til ulike landskap. 'Traumascapes' (Tumarkin, 2005), er definert som en distinkt plass formet etter fysiske og psykiske lidelser, hvorpå man også har 'terrorsapes' (Laarse, 2015, s. 346) som omhandler landskap knyttet til terror, og 'Holocaust landscapes' som refererer til de ulike geografiske landskapene som har tilknytninger til Holocaust (Cole 2016, s. 5-6). Begrepene inneholder alle tilknytninger til smertefull historie, og smertefull kulturarv utforsker hvordan disse landskapene bærer på minner om kollektive lidelser og traumer som krever oppmerksomhet og forståelse. (Sendyka, 2021, s. 2)

Den arkeologiske forskningen på krigføring og krigsrelaterte hendelser har blitt en trend innad studiet av materiell kultur. Det er også tydelig at dette feltet har de siste tiårene hatt en økende interesse både med tanke på prosjekter og publisert litteratur, hvor grunnen til det ligger i at materiell kultur er en kilde for seg selv som forskningsdata uavhengig om det blir ført inn i riktig kronologi. Det er her arkeologien kommer inn som et viktig grunnlag for avdekking av gjenværende materiell kultur fra krigsherjede perioder, hvor det meste kan være intensjonelt ødelagt eller slettet. (Mytum & Carr, 2012, s. 146-147)

Kjernen av begrepet smertefull kulturarv er anerkjennelse av den kollektive lidelsen som har funnet sted. De romantiserte historiene vi lærer i skolen blir brutt med de traumatiske historiene fra moderne fortid (Mytum, 2015, s. 7). Dette perspektivet utfordrer den ofte idealiserte fremstillingen av historiske hendelser og understreker behovet for å konfrontere og forstå de smertefulle realitetene som et samfunn har erfart. Smertefull kulturarv avslører det dyp

forankrede aspektet av lidelse, traumer og sorg som er vevd inn i samfunnet. Det er derfor viktig at man implementerer etikk, teorier og metoder på arkeologiske fremgangsmåter. Slik kan man få et helhetlig rammeverk som belyser de eventuelle implikasjonene som kan oppstå i sammenheng med å gjenskape historiske hendelser (Mytum, 2015, s. 7). På en slik måte får man en mer nyansert fortelling om fortiden som ikke bare er farget av utenforstående.

Det er tydelig at kulturarv former og skaper identitet til samfunnet. Dette var spesielt viktig i etterkrigstiden, da krigen ennå var i friskt minne og man prøvde å navigere en nasjonal enighet rundt andre verdenskrig og innlemme det inn i den norske identiteten (Jasinski 2012, s. 162). Der ikke all historie og kulturarv er positivt, er det viktig at man kan minnes om vanskelige og ubehagelige minner på en måte som styrker samfunnet. Videre er det også essensielt å bruke smertefull kulturarv som en kilde til læring og forståelse. Å kunne konfrontere de komplekse elementene av fortiden, kan bidra til individuell utvikling og samfunnsutvikling, hvor forståelsen for fortiden blir mer innsiktsfull. En slik tilnærming vil kunne bidra til et mer reflekterende og inkluderende samfunn. Fortiden er tross alt selve grunnlaget for hvordan samfunnet vi er en del av, er konstruert og det er dermed viktig at det representerer et historisk mangfold.

3.0 Definisjoner

3.1 Kulturarv

Begrepet kulturarv inneholder en rekke ulike elementer, og er ikke en 'ting' i seg selv, men det viser til hvordan noe blir verdsatt og sett på av samfunnet det har hatt betydning for og sameksisterer i. Det kan inkludere fysiske monumenter, objekter og steder, samtidig som det inkluderer immaterielle elementer som språk, ritualer, sang, dans og kulturer. Rodney Harrison beskriver kulturarv som noe som tar mange ulike former, hovedsakelig objekter, steder og praksiser (2013, s. 14). Man skiller som regel mellom offisiell og uoffisiell kulturarv, dog kan noe ha like stor betydning for samfunnet, som ikke har blitt anerkjent som offisiell kulturarv av statlige institusjoner. Det er heller ikke alt som er definert som offisiell kulturarv, som får den samme anerkjennelsen av samfunnet det befinner seg i. Kulturarv er en viktig komponent i samfunnets historie og forståelse av fortiden. Det gir fellesskap og former kollektiv identitet. Noe som er anerkjent som kulturarv vil gå i arv til kommende generasjoner og vil av den grunn være med på å forme samfunnet, hvorav det vil komme lettere for det som er anerkjent som offisiell, heller enn uoffisiell kulturarv.

3.2 Negativ kulturarv

Kulturarv blir som regel sett på som noe som belyser positive aspekter ved kultur eller historie, hvorpå dette blir utfordret ved begrepet 'negativ kulturarv', som Lynn Meskell bygger videre på i boken «Negative Heritage And Past Mastering In Archaeology». Traumer, konflikter og andre negative opplevelser er kanskje ikke noe som et samfunn eller enkeltindivider har lyst å minnes, samtidig spiller det en viktig rolle i å forstå fortiden og bidrar også med mer nyanserte og etiske tilnærminger innen forvaltning av kulturarven. Ved å erkjenne ubehagelige og smertefulle historier, kan man avdekke hvordan disse historiene har innvirkning på det moderne samfunnet. Meskell legger vekt på at gjennom bevaring av kulturarv, kanskje spesielt det negative, vises det respekt for fortiden, men at samfunnets behov ofte blir sidesatt, med tanke på at de negative minnene kommer til live igjen (2002, s. 571).

3.3 Smertefull kulturarv

Smertefull kulturarv er et komplekst begrep som brukes om kulturarv som er knyttet til smertefulle hendelser. Ifølge Riksantikvaren blir begrepet brukt til å definere kulturminner som holder på vanskelige, skambelagte og problemfylte kollektive minner og identitet (Riksantikvaren, u.å, c). Men hva skjer i det øyeblikket en historisk hendelse fra fortiden transformeres til kulturarv og noe verdt å ta vare på og minnes om? (Meskell, 2002, s. 571) Å glemme ting er som regel et aktivt valg en tar om ting man ikke har lyst til å minnes om, hvorav landskap som minner om krigsherjede perioder, er et eksempel på det. Dette kan defineres som et konfliktlandskap. Konfliktlandskapet kan være så smertefullt å minnes om at man helt enkelt bare vil glemme det. Så mye som man bare vil glemme slike smertefulle hendelser, er det svært viktig å kunne bruke slike landskap til å kunne studere de ulike dynamiske interaksjonene som eksisterer mellom det kognitive sammenlignet med de fysiske bevisene som ligger i landskapet (Sem, 2015, s. 5). Smertefulle, traumatiske og opprivende deler av fortiden er som regel de mest urovekkende og vanskeligste elementene som hører til nasjonale identiteter slik de er konstruert i dag. Arven som hører med disse smertefulle minnene er komplekse, og det kollektive minnet og menneskers individuelle minner har et stort gap mellom seg, med lite rom for enkle løsninger. (Jasinski, 2012, s. 148)

4.0 Metode

Oppgavens problemstilling vil, gjennom en kontekstuell analyse, kunne bidra til å belyse sammenhengen mellom arkeologisk kildemateriale og primærkilder. Dette på grunnlag av at tolkningen av tekstens materiale er knyttet til en felles kontekst. Eksempelet Trondenes fort og fangeleir er forankret i en bredere forståelse av den fremlagte forskningshistorien av smertefull kulturarv. En kontekstuell analyse av dette tema, utforsker hvordan hendelsene i fortidens landskap bidrar til refleksjon av samfunnets kollektive historie av smertefull kulturarv. Dette rammeverket kan fortelle hvordan forvaltningen og formidlingen av konfliktlandskapet er påvirket av det arkeologiske materialet og periodens kontekst.

5.0 Empiri

Den kontekstuelle analysen av Trondenes fort og fangeleir tar for seg primærkilder som flyfoto og annen foto, samt funn av materialrester, for å skape et større bilde av konfliktlandskapet. Tolkningsdelen av oppgaven vil bestå av en sammenligning av primærkildene og den materielle kulturen. En sentral del av oppgaven, er rapporten: ««Russefangeleiren» på Trondenes: Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning», som grunnlag for å belyse de arkeologiske metodene brukt på Trondenes.

Fotografi og flyfoto som er tilgjengelige på Digitale Museum på nett, vil være en del av den kontekstuelle analysen som primærkilde. De arkeologiske registreringene ved Trondenes viser til fundamentrester i jorda hvor brakkene stod før de ble revet. Ved å benytte de arkeologiske registreringene kan vi få et unikt innblikk i livet ved Trondenes fangeleir og de påfølgende hendelsene som preget landskapet. De gir informasjon om strukturer, artefakter og annen materiell kultur som har blitt bevart. De forlatte delene ved fortet er også med på å gi et bilde av fortet både før og etter krigens slutt. Ved å sammenligne de historiske bildene med arkeologiske funn, kan vi danne en mer helhetlig forståelse av hvordan landskapet har utviklet seg over tid. Flyfotoet fra den krigsherjede perioden gir oss en visuell fremstilling av fangeleirens plassering og størrelse i forhold til omgivelsene. Disse fotografiene gir også mulighet til å identifisere eventuelle endringer i landskapet som har skjedd siden da.

6.0 Casestudie: Trondenes fort og fangeleir

6.1 Trondenes Fort: historisk bakgrunn for Batterie Trondenes

Integrert i den tyske planen om verdensherredømme lå Norge høyt oppe på prioriteringslisten. Av ca. 1500 batteri langs Atlanterhavsvollen, lå ca. 300 i Norge, blant annet Batterie Trondenes. Forsvarsverkene langs Atlanterhavsvollen¹ skulle avlaste troppestyrkene under andre verdenskrig (Forsvarsbygg, 2020), og Norge var ett av de første landene til å bevitne de kraftige konstruksjonene langs kysten (Jasinski, 2015, s. 21). (Forsvarsbygg, 2020)

Byggingen av fortet, som hadde dekknavnet Batterie Theo i perioden byggingen fant sted, ble påbegynt sommeren 1942, og var ferdigstilt med fire kanoner sensommeren 1943². Fortet skulle beskytte innseiling fra nord, inn til havnebyen Narvik (Riksantikvaren, u.å, b). Under byggingen ble det også anlagt et dekningsbatteri på Kråkenes. Fortet krevde mannskap og det var minst ett kompani for sikring av kanonene. Dette krevde arbeidskraft i form av utbygging av brakker til mannskapet og forsvarsstillinger. (Forsvarsbygg, 2020)

Den sentrale rollen Trondenes fort hadde under siste verdenskrig har resultert i fredning av fortet som ble gjennomført i 2021. Det som ligger til grunn for formålet med fredningen, er å ta vare på anlegget som en kilde til viktig forsvars- og okkupasjonshistorie. Formålet bygger videre på hvordan anlegget representerer hvordan et ekstysk forsvarsanlegg var i norsk bruk i etterkrigstiden fram til 1964, da hovedbatteriet gikk ut av norsk krigsoppsetting. Fortet er kilde til kunnskap og opplevelse av utbyggingen under okkupasjonstiden, med fokus på omfanget og konsekvensene det hadde for lokalbefolkningen, arbeidere og krigsfanger i ettertiden. (Riksantikvaren, u.å, b)

Omfanget av fredningen strekker seg utover alle spor etter den militære virksomheten som fant sted fra 1940 til 1964. Listen over hva som er fredet er lang, men ikke helt omfattende for hva som er av fredningsverdi. Listen nevner «...bygninger, ulike typer bunkre, dekningsrom, kommandoplasser, observasjonsposter, løpegraver, skytestillinger, kanonstillinger, lyskasterstillinger, sperringer, trapper, lager, veinett, skinnegang, tunneller, mv. jf. kart og listing

¹ Atlanterhavsvollen var en festningslinje fra grensa mellom Spania og Frankrike til grensa mellom Norge og Sovjetunionen. Forsvarsverkene som ble utbygd langs strekningen på 1500 km, hadde som intensjon å spare på mannskap på vestfronten frem til slaget på østfronten var over. (Forsvarsbygg, 2020)

² Kanonene fikk navnet Adolf-kanon etter typen granat som var brukt. (Forsvarsbygg, 2020)

i dokumentasjonsvedlegg av kjente objekter.» (Riksantikvaren, u.å, b). Etter krigen ble Trondenes Nord-Norges hovedkvarter for kystartilleriet i 48 år, før det ble bestemt å opprette et nytt strandkvarter i Lødingen, dog er fortet fortsatt i militær bruk den dag i dag. (Forsvarsbygg, 2016a)

6.2 Trondenes fangeleir: historisk bakgrunn og overgang til etterkrigstiden

En oktoberdag i 1942 ankom to fangetransporter til Harstad og Narvik, med til sammen 2 000 russerfanger, hvor mange av de ble transportert til Trondenes fangeleir ved Harstad. Denne leiren ble mange av russernes siste stopp i kampen mot nazismen, og er av den grunn regnet som en av de verste fangeleirene som fant sted på norsk jord (Elvemo 2013, s. 97). Fangeleiren på Trondenes, også kalt Russeleiren, huset sovjetiske krigsfanger som var tatt til fange i Ukraina og kom til Trondenes gjennom en lang reisevei via Polen og Trondheim. De første fangene ankom Trondenes året 1942, hvorav det innen våren 1943, var ankommet over 1000 krigsfanger. På det meste var det ca. 1200 fanger på leiren på Trondenes. (Sør-Troms Museum, u.å, a)

Det er ikke til å legge skjul på at krigsfangene hadde dårlige levekår, preget av sult og kulde, samtidig som de ble drevet til slavearbeid i forbindelse med byggingen av fortet på Trondenes (Sør-Troms Museum, u.å, a). Jarle Elvemo skriver i boken «Dødsleirene på norsk jord» at krigsfangene bodde i leiren med til sammen 21 brakker (2013, s. 97), men andre kilder som materiell kultur og rester av bygningsstrukturer tilsier at det var 15 brakker. Man tolker det som at noen av fangene må ha bodd utenfor piggrådjerdet (Narmo 2013, s. 37).

I forbindelse med frigjøringen, ble det reist et minnesmerke til hedring over de russiske krigsfangene som døde på Trondenes (Sør-Troms Museum, u.å, a), hvorav de gjenlevende fangene selv var med på avdukingen 22. juni 1945 (Floer, 2006, 47). Det er fundert på om tallet på avdøde var på 800 som fangene selv mente, eller 403, som var det antallet lik som ble gravd opp i 1951 i forbindelse med Operasjon Asfalt³. Det er spesielt to utsagn som støtter opp det faktum at det var opp mot 800 fanger som døde på Trondenes. Vitnesbyrdet går ut på at det i løpet av én natt var hele 110 russerfanger som frøs i hjel hvorpå man så at tyskerne helte bensin

³ Det ble i 1948 planlagt å anlegge et felles gravsted for krigsfanger på Tjøtta i Nordland, hvorav noen av grunnene kom av redsel for sovjetisk spionasje i etterkrigstiden. Navnet kommer av at likene ble fraktet i asfaltsekker. (Floer 2006, s. 49)

over likene dagen etter og satte fyr på dem. Dette kan bety at det kan ha skjedd flere ganger, som ingen andre enn de avdøde og tyskerne selv som var vitne til. (Floer, 2006, s. 49-50)

Rusefangeleiren er i dag borte, men man kan fortsatt se spor etter den. Naturen har for det meste tatt over landskapet, og de gjenværende bevisene om det tidligere konfliktlandskapet er dokumentasjon, vitnesbyrd og rester av strukturer hvor noen av brakkene stod og andre administrerende bygninger. Dagbøker skrevet av krigsfanger og andre vitnesbyrd er blant annet brukt i forbindelse med rettssak mot krigsforbrytelse på Trondenes (Floer, 2006, s. 50). Den 4. juli 1946 stod den smittefarlige fangeleiren i full brann, hvor 9-10 brakker var blitt til aske ved kveldstid (Harstad Tidene, 1946). Dette markerte enden på de menneskelige tragediene som hadde utspilt seg der.

Fangeleiren er fredet etter kulturminneloven §15 under 'Kulturminner fra andre verdenskrig: Krigsfangeleir, Todt-leir og evakueringsleir, kaianlegg fra andre verdenskrig og kanonvei' (Riksantikvaren, u.å, a).

6.3 Gjenreisningsbyen // Finnmarksbyen

Utbyggelsen av fortet og fangeleiren på Trondenes hadde også innvirkninger på sivilbefolkningen. Beboere ble drevet vekk fra sine hjem under den tyske makten, hvorav utbetaling av erstatning og fastsettelse av leie til grunneierne ble iverksatt året 1946 (Forsvarsbygg, 2016a), hvorav prosessen likevel ikke var ferdig før 1960 (Forsvarsbygg, 2017). Tvangsevakueringen drev bort omtrent 55 000 mennesker i Finnmark og Troms, hvorav disse ble tvangsplassert rundt om i Troms og Nordland (Bygdnes, 2015, s.36).

Ved krigens slutt, var det store forhåpninger om tilbakeflytting for de mange tusen menneskene som måtte flykte under okkupasjonen, noe som bydde på en del utfordringer. Tyskernes uforsvarlige krigføring, som resulterte i over 17 000 nedbrente boliger og et minelagt område, gjorde at regjeringen måtte innføre et midlertidig forbud mot å flytte tilbake til det nedbrente Finnmark. Disse menneskene fikk oppholde seg på flyktningleirer og oppsamlingsleirer i blant annet Harstad. Den største var på Trondenes og fikk navnet 'Finnmarksbyen'⁴, som var i drift helt til 1952 (Sør-Troms Museum, u.å, b). De gjenværende brakkene etter de tyske soldatene og befalet ble tatt i bruk i Finnmarksbyen. (Bygdnes, 2015, s. 37)

⁴ Området var bebodd med ca. 1000 mennesker på det meste, fordelt på 100 brakker. Her hadde de egen skole, butikker og til og med egen lensmann. (Bygdnes 2015, s. 37)

7.0 Kontekstuell analyse

7.1 Primærkilder som kilde til smertefull kulturarv

7.1.1 Trondenes russefangeleir

Flyfoto og fotografier er en verdifull kilde til historien under andre verdenskrig. Det viser landskapet som var og som nå er borte. De fungerer som tidskapsler som dokumenterer militære installasjoner, strategiske posisjoner og også ødeleggelser. Denne kilden gir arkeologer en god mulighet til å analysere endringene i infrastrukturen og terrenget. De er også avgjørende for å forstå hvordan konsekvensene har utspilt seg i landskapet. Fotoene tjener som en visuell ressurs for formidlingen av historien som har vært og trekker fram minnene assosiert med tiden da fotografiene ble tatt.

Figur 1: Flyfoto av området rundt Trondeneskirken og Folkehøgskolen, 1943, av Wehrmacht. (<https://digitaltmuseum.no/011015080204/flyfoto-av-området-rundt-trondeneskirken-og-folkehogskolen>). TD.F-06133

Selv om landskapet av Trondenes under okkupasjonen, sammen med ofrene, er borte, så er ikke historien det. Figur 1 over, viser et flyfoto av Trondenes en sommerdag i 1943. Fotoet er tilgjengelig på Digitalt Museum. Det er tidligere foreslått at bildet er tatt av allierte som et etterretningsfoto, under eller rett etter krigen. I rapporten til Lars Narmo, presenterer han tolkningen sin som at det er et tysk flyfoto fra 1943, som har fått engelsk påskrift etter krigen. Dette grunngir han ved at om det skulle vært et engelsk flyfoto, tatt så nærme tyske militære festningsverk, så hadde det nærmest vært et selvmordsoppdrag. (Narmo, 2013, s. 14-15)

Figur 1 viser Trondenes fangeleir øst for Trondenes kirke. Dette flyfotoet er en viktig kilde som viser til konturen av landskapet på Trondenes under andre verdenskrig. Man kan tydelig se bygningsmassen innenfor et avsperrret område nært havet. Man teller til sammen 15 brakker inne i leiren, og andre små strukturer i det samme området. I Narmo sin rapport bruker han det samme fotoet, men også med digitaliserte strukturer som viser til hva de ulike strukturene er. (Narmo, 2013, s. 14-16)

Figur 2: Krigsfangekirkegården og fangeleiren på Trondenes, 1945, ukjent fotograf. (<https://digitaltmuseum.no/011015087360/krigsfangekirkegarden-og-fangeleiren-pa-trondenes>). TD.F-12354.

Figur 2 viser russefangeleiren etter frigjøringen. Nede til venstre i bildet er det reist en minnestøtte til de falne sovjetiske krigsfangene, som tidligere nevnt. Bildet er datert til 1945, og viser brakkene hvor fangene bodde og kirkegården til de krigsfangene som ble gravlagt. I Narmo sin rapport, henviser han til Kristian Floer⁵, som videre henviser til Sonja Micheff, datter av Igor Micheff som var tolk for de sovjetiske fangene, at krigsfangene flyttet inn på tyskernes brakker etter frigjøringen. Dette var brakker som hadde blitt brukt til tyske formål under selve krigen. Det vil si at i det fotoet er tatt, er ikke brakkene i bakgrunnen bebodd. (Narmo, 2013, s. 13-14)

Det presiseres at fotografiet må være fra mellom frigjøringen 8. mai og avdukingen av minnestøtten 22. juli 1945. Dette er fordi at vegetasjonen på kirkegården er mindre frodig enn det figur 3 viser. (Narmo, 2013, s. 13-14)

⁵ Kristian Floer er forfatter for en rekke årbøker for Harstad.

Figur 3: Fra avdukingen av minnesmerket over russefangene som døde på Trondenes. Vi ser noe av leiren i bakgrunnen, 1945, av Olsson. (<https://digitaltmuseum.no/021018590280/fra-avdukingen-av-minnesmerket-over-russefangene-som-dode-pa-trondenes>). TD.F-08272.

Figur 3 er et foto fra avdukingen av minnesmerket for de 800 sovjetiske krigsfangene som hadde Trondenes som siste destinasjon. Bildet er tatt 22. juli 1945. I bakgrunnen ser det ut som at kirkegården har blitt overgrodd av vegetasjon, som er en motsetning til det fotoet i figur 2 viser. I årboken for Harstad 2006, skriver Kristian Floer at ved avdukingen av minnesmerket, var fungerende ordfører Agnar Kaarbø til stede med blomsterkrans og ordene: «Når vi nå står foran disse 800 gravene, så står vi lamslått ovenfor tyskernes grusomheter, og vi føler av hjertet med de som må sakne sine». (Floer, 2006, s. 46)

Figur 4 viser fangeleiren i full brann 4. juli 1946. Den overveiende grunnen til påtenningen, var smittefaren og at det var uforsvarlig å fortsatt ha fangeleiren i landskapet. (Harstad Tidene, 1946). Man ser også at den sovjetiske kirkegården, har blitt overgrodd av vegetasjon. Man ser noen bygninger i bakgrunnen som ikke er satt fyr på, og da trolig ikke var en del av fangebrakkene.

Figur 4: Russefangeleiren på Trondenes brennes ned, 1946, av ukjent fotograf. (<https://digitaltmuseum.no/021015445381/russefangeleiren-pa-trondenes-brennes-ned>). TD.F-12675

7.1.2 Trondenes fort

I kontakt med Forsvarsbygg, har de henvist videre til Riksantikvaren sine nettsider om Trondenes fort, og også sin egen nettside som gjelder Trondenes fort. Grunnet at Trondenes fort er en aktiv leir, er det fotorestriksjoner i store deler av området (Pressevakta i Forsvarsbygg, personlig kommunikasjon, 18. Mars 2024).

Figur 5 viser en av kanonene på Batterie Trondenes som avfyres. Bildet er datert til 17. April 1944, og skal ha vært fotografert av en tysk soldat. Etter krigen ble fotografiet gitt videre til John Eid Olsson. Dette fotografiet er en viktig primærkilde om det som foregikk på Trondenes fort, da det er lite bilder av området fra denne perioden.

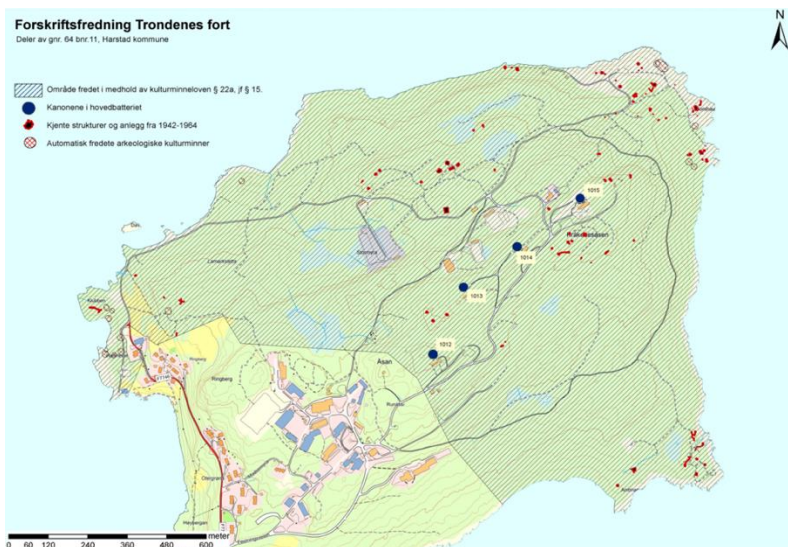
Figur 5: En av Adolf-kanonene på Trondenes Fort avfyres, (1944), av en ukjent tysk soldat. (<https://digitaltmuseum.no/021017308434/en-av-adolfkanonene-avfyres>). TD.F-33815

Alle de fire kanonene bygd til Atlanterhavsvollen på Trondenes, eksisterer enda, og en av de blir jevnlig brukt til omvisning. Kanonene er ikke endret utseendemessig siden andre verdenskrig, dog de ikke er i bruk. Alle kanonene stod ferdig i 1943.

Figur 6: Trondenes Fort kommandoplass for 88 mm luftvernsbatteri, (u.å), av Øystein Hagland, hentet fra Riksantikvaren. <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 6 er bilde av kommandoplass for 88 mm luftvernsbatteri. Den var planlagt å utbygge under krigen, men ble ikke ferdigstilt før krigens slutt av det norske forsvaret (Riksantikvaren, u.å). Utseendemessig ser man at det ikke er noen moderne bygning.

Figur 7 viser området av Trondenes Fort som fredet av Riksantikvaren. Området strekker seg over store deler av halvøya.

Figur 7: Fredningskart over Trondenes Fort. Russefangeleiren ligger akkurat utenfor rekkevidde på kartet. Hentet fra Riksantikvaren. <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Et kjapt søk på Google Maps viser at det er ca 1,9 km mellom Fortet og russefangeleiren, som er en overkommelig gåtur på 25 minutter.

7.2 Arkeologiske materialer som kilde til smertefull kulturarv

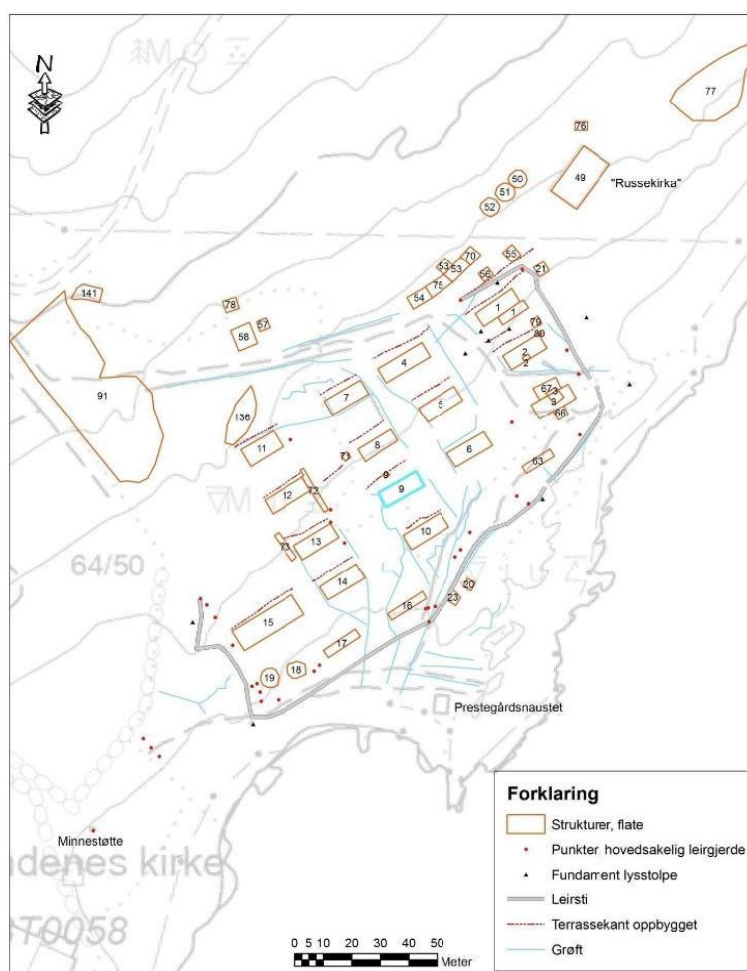
Den materielle kulturen fra konfliktpregede perioder er en viktig kilde til smertefull kulturarv. Blant annet tjener de materialene eller objektene som fysiske bevis på de hendelsene som har skjedd. Det kan avsløre detaljer om hvordan hverdagslivet har sett ut og stadfester de historiske hendelsene og kan knyttes til hvor det har foregått. Konfliktlandskapet på Trondenes har gjennom generasjoner bært på de kollektive minnene fra andre verdenskrig. Landskapet som omgir der fangeleiren har stått, tilgjengeliggjør mulighetene for arkeologiske registreringer, da den, som mange andre fangeleirer, er utenfor samfunnsbebyggelse (Mytum & Carr, 2012, s. 15). I likhet med historisk arkeologi, bruker samtidsarkeologien materiell kultur fra den nære fortiden til å komplimentere skriftlige kilder og andre kunnskapskilder (Burström, 2013, s. 84). De fragmentariske funnene av fortet og fangeleiren blir en del av en virkelighets helhet, i det den blir gjenopplivet i moderne tid.

Det fremgår i denne delen av oppgaven å ta med noen av de betydelige fundamentene til fangeleiren funnet i felt, og vil deretter utelukke noen deler av de materielle funnene som ble funnet i feltarbeidet. De er alle like viktige, men denne delen vil ikke kunne fremheve alt hver for seg, og det som inngår er strukturer som utgjør fangeleiren og driften av den, samt forlatte deler av fortet som lever 'in situ'.

7.2.1 Rester av bygningsmasse

Den 7. - 10. mai 2012 utførte Lars Erik Narmo⁶ og Gunhild Hovind⁷, feltarbeid for å kartlegge fangeleiren på Trondenes. De brukte digitaliserte flyfoto illustrert i figur 1 og fotografiene fra figur 2 og 3, som grunnlag for kartleggingen av strukturene i landskapet. Figur 8 viser de strukturene de fant i felt som stemte overens med strukturene fra flyfotoet, dog det var noen strukturer i landskapet fra flyfotoet de ikke fant. De brukte GPS og det utgjorde en god nøyaktighet for hvor det har stått. Hver enkelt struktur ble stedfestet med hjelp av GPS, tommestokk og måleband, og fotografert. (Narmo 2013, s. 37-39)

Brakke Id 9 på figur 8, er markert med turkis, da den ikke ble funnet i feltarbeidet, men likevel vist godt på flyfotoet og de andre fotografiene, hvor grunnen kan være at den lå oppå en sump. Stikk med jordbor konkluderte med at det ikke var funnet fundamenter i jorda hvor den skal ha stått. Alle de andre strukturene på figur 7 ble funnet i feltarbeidet. (Narmo 2013, s. 37-39)

Figur 8: Strukturer fra Trondenes fangeleir oppmålt i felt, (2013), hentet fra rapporten til Narmo, s. 38.

Id 14 blant strukturene i figuren over, har Narmo analysert bildet som vist i figur 2 at fangebrakken var satt sammen av finerplater. I registreringsarbeidet, fant de spor av andre reisverk bak finerplatene. Ved registrering av Id 12, var dette reisverket i form av betongfundament. (Narmo 2013, s. 33-34)

⁶ Narmo Arkeologitjenester

⁷ Hovind Kulturminneforvaltning

Id 77 og 141 i figur 8, er avfallsdynger som viser seg å være avfall etter opprydding av tyskernes aktivitet. Grunnet både beliggenhet og innhold av Id 77, er det trolig at det er avfall etter både fangeleiren og områder som var tilknyttet administrasjon av både fangeleir og fortet. Avfallet i Id 77 er også dekket av rester av piggtråd, som kan være etter rydding av fangeleiren, samt også en del ulike porselen, flasker og matkopper av metall. Avfallet i Id 141 er det blant annet funnet rester av kjøretøyer og gassmaskebeholder. (Narmo, 2013, s. 77)

Rester av bygningsfundamenter er godt synlig i terrenget, med eksempel av fangeleirene og vakttårnene. Id 20 og 21 vist på figur 8 er vakttårn som etter grunnlag av flyfotoet vist i figur 1, er også påvist i marka, som man ser på figur 9. Man ser fire betongklosser som er fundamentet til vakttårnet, hvorav det i midten av hver kloss er faststøpt en vertikal jernbolt som feste for overbygningen. Vakttårnet med Id 20, er utformet ganske identisk til vakttårn Id 21, for uten om at vakttårn Id 20 er bygd oppå en knaus. (Narmo 2013, s. 65-66)

Figur 10 viser godt synlige fundamenter etter bygningsmasse hvor brakke Id 12 fra figur 8, har vært oppmålt i marka. Fangebrakkene er preget av naturens overtakelse og man ser kun strukturenes omriss av brakkene, for de som er synlig i terrenget. (Narmo 2013, s. 43-44)

Figur 9: Rester av fundamenter til vakttårn id 21, med Trondeneskirken i bakgrunnen, (u.å). Foto: Gunhild Hovind, Hovind Kulturminneforvaltning.

Figur 10: Bygningsfundament etter fangebrakke id 12, (u.å). Foto: Gunhild Hovind, Hovind Kulturminneforvaltning.

Id 49 på figur 8, viser det som blir kalt for 'Russekirka'. Denne strukturen er veldig synlig i terrenget⁸ og har vært mye omtalt i folkelige vitnesbyrd. Bygningen er laget av stein fuget med betong, og som visstnok er en nyere byggeskikk enn strukturene laget av betong. Beliggenheten og det flate skråtaket antyder at bygningen er en inkorporert del av fangeleiren. (Narmo, 2013, s. 72-74)

Figur 11: 'Russekirka' med id 49 i figur 7, (u.å). Foto: Gunhild Hovind, Hovind Kulturminneforvaltning

7.2.2 Samtidsarkeologiske kilder av fortet

Figur 12, 13 og 14 viser deler av fortet som er forlatt. Disse illustrasjonene viser de uhåndterte og forlatte stedene ved Trondenes fort som er overgrodd av vegetasjon, men likevel har historie som trenger fram. Tilstanden av fortet som består av betong og stålkonstruksjoner, gjør det vanskelig for naturlig nedbrytning. Grunnet historien den bærer på har det heller ikke vært noen menneskelig påvirkning i dette området på flere tiår, noe man kan se ved at naturen sakte men sikkert prøver å ta tilbake området. (Jasinski, 2012, s. 151-152)

Figur 12: En av tre luftvernstillinger for kommandoplass for 88 millimeter luftvernsbatteri, (u.å), ukjent fotograf, hentet fra Riksantikvaren. <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Figur 13: Kanonstilling på Trondenes Fort med fire dekningsrom delvis utført i betong og stein, antatt luftvern, (u.å), av Øystein Hagland, hentet fra Riksantikvaren. <https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

⁸ Se figur 11.

Figur 14: KUSY: Skytestilling, norskutviklet etter andre verdenskrig, (u.å), av ukjent fotograf, hentet fra Riksantikvaren.

<https://riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

8.0 Smertefulle kulturarv i lys av den mørke historien på Trondenes

Primærkildene i denne teksten tilbyr en mulighet til å utforske den smertefulle konteksten som for mange er glemt enten med eller uten intensjon. Flyfotoet og fotografiene som fra den aktuelle tidsperioden, har innkapslet landskapet både under og etter okkupasjonen, uavhengig om det hadde fantes spor i landskapet den dag i dag. Til tross for at mye av fangeleiren er borte, er det fortsatt spor etter krigens atferd, både over og under jordlagene. Den materielle kulturen i landskapet holder på makt av å kunne fremkalle minner, og viser til at ikke alle av krigens ofre, var på slagmarken (Mytum & Carr, 2012, s. 13, 16). Samtidig har de arkeologiske materialene dokumentert de gjenlevende bevisene etter både fortet og fangeleiren på Trondenes.

Den smertefulle historien kommer til syne gjennom å analysere fotografiene og de arkeologiske materialene brukt på Trondenes fort og fangeleir. Rester av bygningsstrukturene viser til hvor brakkene har stått i forhold til hverandre. Forlatte bygningsstrukturer viser det som en gang var tyske forsvarstillinger. Disse viser omfanget av hva konfliktlandskapet bestod av og hvordan det var utformet. Man ser utformingen av landskapet av fangeleiren på flyfotoet illustrert i figur 1. I rapporten til Narmo skriver han at flyfotoet representerer de strukturer som ble gjenfunnet i felt, noe som tolkes at fangeleiren var ferdig utbygget i dens totale utstrekning, da fotoet ble tatt sommeren 1943 (2013, s. 80). Man ser en del av den samme bebyggelsen på figur 2, som viser ytterligere hvordan leiren var delt inn i det 'rene' og 'urene'. Kirkegården for de falne russefangene ligger lengst ned mot havet, hvorpå administrasjonsområdet ligger øverst i terrenget. Fangeleiren ligger mellom disse og kan symbolisere tyskernes ideologi om at det sovjetiske folk var mindreverdige. (Narmo, 2013, s. 80)

Den arkeologiske registreringen av fangeleiren på Trondenes har blitt dokumentert i rapporten til Narmo, som et initiativ til forslag om vedtaksfredning av fangeleiren. Før feltarbeidet, har fangeleiren ligget nærmest urørt siden den ble brent ned sommeren 1946, foruten om sørvestre hjørne av fangeleiren, hvorav plassen har blitt benyttet som avfalls plass for kirkegården (Narmo, 2013, s. 80). Man kan tolke dette ulikt. For det første kan man tenke seg at området har blitt intensjonelt forsømt grunnet historien den bærer på. En annen tolkning kan være at man har latt naturen få gjøre sitt, slik at historien blir til én med landskapet, og blir foreviget, som et minne om overkommelsen av de grufulle handlingene som fant sted. På den ene siden

er dette en historie man ikke vil identifisere seg med, men på den andre siden så er minnene om håpet i en håpløs tid, noe som står fast i den kollektive identiteten.

Figurene 2 og 3 viser fotografier tatt like etter frigjøringen og illustrerer konfliktlandskapet som på den tiden var en realitet. Figur 2 viser den dystre kirkegården med fangeleiren i bakgrunnen, et 'forlatt' landskap preget av sorg etter krigens atferd. Figur 3 viser 'feiringen' ved avdukingen av minnesmerket over de falne russefangene, et steg mot friheten, en hedring over sine falne medfanger. Begge fotografiene er tatt på samme plass, med en litt annen vinkling, og med et betydelig ulikt budskap. Figur 4 viser nedbrenningen av fangeleiren. Mens grunnene var av smittefarlige formål og derav uforsvarlig å ha i landskapet, så symboliserer det avslutningen på grusomhetene som fant sted. Dette markerer et vendepunkt i historien for samfunnet, hvor man kunne begynne å legge fortiden bak seg, og se fram mot en bedre fremtid.

Deler av fortet illustrert i figur 5 og 6, er essensielle å ha med i oppgaven, da fortet ikke har endret utseende siden det stod ferdig, foruten om at de har falmet litt på utsiden⁹. Det er usikkert om området av fortet som drives som aktiv leir har endret på noen av de opprinnelige bygningene, eller om/ hvor mye som er endret på. Kartet i figur 7, viser fredningsomfanget av Trondenes fort. Som nevnt i kapittel 7.1.2, er gåavstanden mellom russefangeleiren og fortet ca. 25 minutter, som er ekvivalent med en liten gåtur i dag. Om man tenker tilbake til hvordan forholdene var under krigen, er oppfatningen helt annerledes. Byggingen av de fire kanonene på Trondenes fort ble gjennomført på omtrent ett år, noe som innebærer at arbeidet må ha pågått i minst et halvt år gjennom vintermånedene. Arbeidet på forsvarsverket må dermed ha bydd på utfordrende forhold for russefangene vinteren 42/43. Det er dermed ikke vanskelig å tenke at det var mange liv som gikk tapt under slavearbeidet, med både utfordrende vær og dårlige levekår, som blant annet dårlig isolerte brakker¹⁰. Denne tidsrammen gir også en pekepinn på hvor strategisk viktig det var å få forsvarsverket klart, både raskt og effektivt.

Kartet på figur 8 viser frem alle strukturene etter fangeleiren som også ble funnet i felt. Fra brakker til vaktårn, avfallshauger og andre installasjoner som tilhørte fangeleiren og driften av den. Bildene på figur 9, 10 og 11 viser ytterligere restene av fundamentene etter konfliktlandskapet. 'Russekirka' vist i figur 11, er det uvisst om den faktisk var brukt som ei

⁹ Det er med forbehold snakk om områdene av Trondenes fort som er åpent for publikum.

¹⁰ Narmo har analysert bildet som i denne teksten er illustrert i figur 2, hvor brakkene er satt sammen av blant annet tynne finerplater, hvor det er funnet reisverk av betong bak disse finerplatene (Narmo 2013, s. 33-34).

kirke. Den ligger i administrasjonsområdet utenfor selve fangeleiren, og sammen med at nivået på gulvet er under bakkenivå, indikerer det at det har vært en form for kjølelager (Narmo, 2013, s. 72-74). Gjennom kartleggingen får man et mer organisert bilde av fangeleiren i det historiske landskapet, og hvordan det nærmest fungerte som et fengsel for russefangene. De arkeologiske funnene hjelper til å sette historien inn i en fysisk kontekst, og gir et materielt grunnlag for formidling av samfunnets krigshistorie til generasjoner fremover.

Figur 12, 13 og 14 viser som nevnt, noen av de forlatte områdene ved fortet på Trondenes. I motsetning til de områdene som brukes av det militære i dag, så er andre deler av fortet blitt neglisjert. Forskjellen på hvordan disse områdene er håndtert og bevart, viser det aspektet ved kulturarv hvor man ønsker å ta vare og ta i bruk noe av det, mens andre deler ikke. Området er like mye fredet som resten av Trondenes fort, og spørsmålet som dukker opp her er hva er det som avgjør hva som er verdt å ta vare på og ikke? Svaret kan selvfølgelig være at det handler om å være strategisk i forhold til øvelser og terreng, og dermed er de områdene som er valgt å bevare på en bedre måte enn det som ikke er et egnet terreng for militære øvelser. Det har nødvendigvis ikke noe med selve historien som har utspilt seg der å gjøre. Det er likevel et aspekt ved historien som er verdt å undre på.

Som nevnt i bakgrunnshistorien av Trondenes fort og fangeleir, så gikk det mange liv tapt under okkupasjonstiden, og spesielt året forsvarsverket ble bygd. Dette understreker den tragiske virkeligheten som en gang rammet ofrene, og samfunnet som helhet. Ønsket fra den norske regjeringen og befolkningen, om å fjerne alle spor etter det nazistiske regimet, var vanskelig grunnet konstruksjonen av blant annet Atlanterhavsvollen (Jasinski, 2012, s. 163), som Trondenes fort var en del av. Til tross for at fortet er bygd på utnyttelse av slavearbeid, så er de fasilitetene ved forsvarsverket til nytte for den aktive leiren i dag. Denne siden ved historien, viser de komplekse ettervirkningene som gjennomsyrrer samfunnet og viser hvordan man kan navigere smertefull historie om til noe brukbart for dagens samfunn, og omgjøre eksisterende strukturer til noe med brukbare, om ikke positive, formål.

8.1 Konfliktlandskapet i dag

I dag er fortet og fangeleiren splittet i form av formidlingsaspektet. I regi av Trondenes Historiske Senter, er fangeleiren i dag tilpasset besøkende og har en utformet sti med en trasé som krysser fangevokternes sti og de doble leirgjerdene, som videre går inn mot stedet hvor fundamentene etter fangeleiren er (Sør-Troms Museum, u.å, a).

Trondenes fort er som nevnt, i militær bruk for formål knyttet til øvelser og utdanning. Det foregår også sivil aktivitet knyttet til utstillingsvirksomheten, hvor guidede omvisninger skjer i regi av Venneforening Adolfskanonen og Destinasjon Harstad (Forsvarsbygg, 2016b). Fortet ble fredet i 2021 gjennom Riksantikvaren, hvor man ser omfanget av fredningen på figur 7. Ved forvaltningen av fortet, er det Nasjonale Festningsverk som har ansvaret vedrørende forvaltning, drift og vedlikehold av bygninger og anlegg på Trondenes fort, mens Forsvarsbygg har ansvaret for forvaltning, drift og vedlikehold av de anlegg og bygninger som er i militær bruk på Trondenes. (Forsvarsbygg, 2015b)

Både forvaltningen og formidlingen av Trondenes' historie og kulturarven er avgjørende for å bevare minnet om fortidens hendelser, slik at det er tilgjengelig også for kommende generasjoner. Bevaringen av materiell kultur, tilrettelegging for besøkende og aktiv formidling, er alle med på å sikre at fortidens minne lever videre inn i fremtiden som en mulighet for læring, forsoning og forståelse.

9.0 Konklusjon

Det arkeologiske kildematerialene fra Trondenes fort og fangeleir, består av en del ulike elementer av materiell kultur. Noen av disse elementene er rester etter brakkefundamenter som huset russefangene, rester av piggrådgerdet som avsperrret leiren, og fundamenter etter fortet bestående av kraftig konstruksjon.

Historien på Trondenes er viktig for samfunnets kollektive historie. Man identifiserer seg ikke med grusomhetene som utspilte seg der, da samfunnet var adskilt fra fangeleiren og man hadde ikke direkte kontakt med fangene. Likevel har gjenoppbyggingen etter krigens atferd vitnet om kollektiv styrke og starten på et bedre samfunn, som avduking av minnesmerket for falne sovjetiske fanger og nedbrenning av fangeleiren året etter, var begynnelsen på. Historien om Trondenes ligger i nær fortid, mens dens innvirkninger strekker seg inn i nåtiden. Minnene, fortet og rester av strukturer påvirker samfunnet også i dag, hvor det er viktig at formidlingen av den viktige historien og forvaltningen av konfliktlandskapet også tilpasser seg til samfunnets behov og verdier.

En arkeologisk tilnærming gir muligheten til å kontekstualisere den nedskrevne historien med det som er bevart i landskapet. Primærkildene i denne teksten sammen med de arkeologiske materialene har kastet lys over den smertefulle kulturarven på Trondenes. Gjennom den kontekstuelle analysen og tolkningen av de presenterte kildene, har den smertefulle kulturarven på Trondenes blitt utforsket som en måte å forstå fortidens historie. Dette skaper et mer autentisk og helhetlig bilde av fortidens Trondenes, og kan bidra til å øke engasjementet blant både lokalt og for besøkende. Arkeologisk kildemateriale komplimenterer den allerede kjente historien. Denne kombinasjonen av kilder til informasjon, legger grunnlaget for forvaltning og formidling, og vil igjen være avgjørende for å bevare minnet om fortidens lidelser, og hvordan man kan navigere det innad samfunnets identitet (Jasinski, 2012, s. 162). Smertefull kulturarv blir dermed ikke kun et minne om det vanskelige og smertefulle, men heller en ressurs for å knytte fortiden til nåtiden og bidra til forståelse og helbredelse innad i samfunnet. Samlet sett viser denne konklusjonen at arkeologisk kildemateriale er avgjørende for å utforske og formidle den smertefulle kulturarven på Trondenes, og at dette har positive implikasjoner for både forvaltning og formidling av konfliktlandskapet.

10.0 Litteraturliste

- Burström, M. (2007). *Samtidsarkeologi : introduktion till ett forskningsfält* (p. 118). Studentlitteratur
- Bygdnes, F. (2015). Flyktningeleiren på Trondenes - Finnmarksbyen i Troms: seminar 9. mai 2015. In *Lokalhistorisk magasin (trykt utg.)* (Vol. 26, Issue 1). S. 36-38
- Cole, T. (2016). *Holocaust Landscapes*. Bloomsbury Publishing Plc.
- Elvemo, J. (2013). Dødsleirene på norsk jord : en beretning om norske tilintetgjørelses- og krigsfangeleirer og andre krigstragedier(p. 184). Norgesforl.
- Fergus Murray Sculpture. (2019). *Russian POWs in World War II and in Norway*
<https://www.fergusmurraysculpture.com/arctic-norway/the-german-occupation-in-wwii/russian-pows-in-wwii-and-norway/>
- Floer, K. (2006). Årbok for Harstad 2006.
- Forsvarsbygg, (2020, 14. august). *Kortfattet historie*. Hentet 3. mars 2024 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/festningene/trondenes-fort/lar-historien/historie/>
- Forsvarsbygg (2017, 17. desember). *Trondenes Fort*. Hentet 3. mars. 2024 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/trondenes-fort/>
- Forsvarsbygg (2016a, 1. desember). *Trondenes Fort - Batterie Trondenes*. Hentet 3. mars 2024 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/trondenes-fort/historikk/trondenes-fort--batterie-trondenes/>
- Forsvarsbygg (2016b, 1. desember). *Trondenes Fort*. Hentet 30. Mars 2024 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/trondenes-fort/etablissementet-trondenes-fort/trondenes-fort/>
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Cultural Approaches*. Routledge.
- Harstad Tidene. (1946, 5. juli). Russeleiren på Trondenes «likvidert».
- Jasinski, M. E. (2015). Memories of War and Wars on Memories: Painful Heritage of WWII in Norway – Archaeological Surveys 2007-2012 | Jasinski, M. E., Sem, L., & Det Kongelige norske videnskabers selskab. (2015). *Painful heritage: studies in the cultural landscape of the Second World War: :* (Vol. nr. 4, 2015, s. 17-44)
- Jasinski, M. E., Sem, L., & Det Kongelige norske videnskabers selskab. (2015). *Painful*

heritage : studies in the cultural landscape of the Second World War: Vol. nr. 4-2015 (p. 136). DKNVS.

Jasinski, M. E. (2012). Reinforced Concrete, Steel and Slaves: Archaeological Studies of Prisoners of World War II in Norway—The Case of Romsdal Peninsula. In *Prisoners of War* (pp. 145–165). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4166-3_9

Meskill, L. 2002. Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology. *Anthropological Quarterly*, vol 75, No. 3.s. 557-574

Mytum, H., & Carr, G. (2012). *Prisoners of War: Archaeology, Memory, and Heritage of 19th- and 20th-Century Mass Internment* (1. Aufl., Vol. 1). Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4166-3>

Mytum, H. (2015) *The Archaeology of Modern Conflict: Ethics, Theories and Methodologies*. | Jasinski, M. E., Sem, L., & Det Kongelige norske videnskabers selskab. (2015). *Painful heritage : studies in the cultural landscape of the Second World War: : (Vol. nr. 4, 2015, s. 7-16)*. DKNVS.

Narmo, L. E. (2013). «Russefangeleiren» på Trondenes Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning. Narmo Arkeologitjenester. https://www.academia.edu/9991183/Russefangeleiren_p%C3%A5_Trondenes_Arkeologisk_registrering_som_grunnlag_for_forslag_om_vedtaksfredning

Riksantikvaren. (u.å, a). *Historiske Trondenes*. <https://www.riksantikvaren.no/fredninger/historiske-trondenes/>

Riksantikvaren. (u.å, b). *Trondenes Fort*. <https://www.riksantikvaren.no/fredninger/trondenes-fort/>

Riksantikvaren. (u.å, c). *Smertefull kulturarv. Ordnøkkelen*. <https://ordnokkelen.ra.no/multites/mtwdk.exe?k=default&l=92&w=4204&n=1&s=5&t=2>

Sem, L. (2015). Foreword | Jasinski, M. E., Sem, L., & Det Kongelige norske videnskabers selskab. (2015). *Painful heritage : studies in the cultural landscape of the Second World War: (Vol. nr. 4, 2015, s. 5-6)*. DKNVS.

Sendyka, R. (2021). Sites of violence and their communities: critical memory studies in the post-human era. *HMC: Heritage, Memory and Conflict*, 1. DOI 10.3897/hmc.1.63263

Sør-Troms Museum. (u.å, a). *Krigsfangeleir*. <https://stmu.no/attraksjoner/trondenes-historiske-senter/krigsfangeleir/>

Sør-Troms Museum. (u.å, b). *Gjenreisningsleiren på Trondenes*.

<https://stmu.no/attraksjoner/trondenes-historiske-senter/gjenreisningsleiren-pa-trondenes/>

Tumarkin, M. (2005). *Traumascapes: The Power and Fate of Places Transformed by Tragedy*. Melbourne University Press

van der Laarse, R. Mazzucchelli, F. Reijnen, C. (2014). Traces of Terror, Signs of Trauma. *Faculty of Humanities (FGw)*, 119, 3-19

